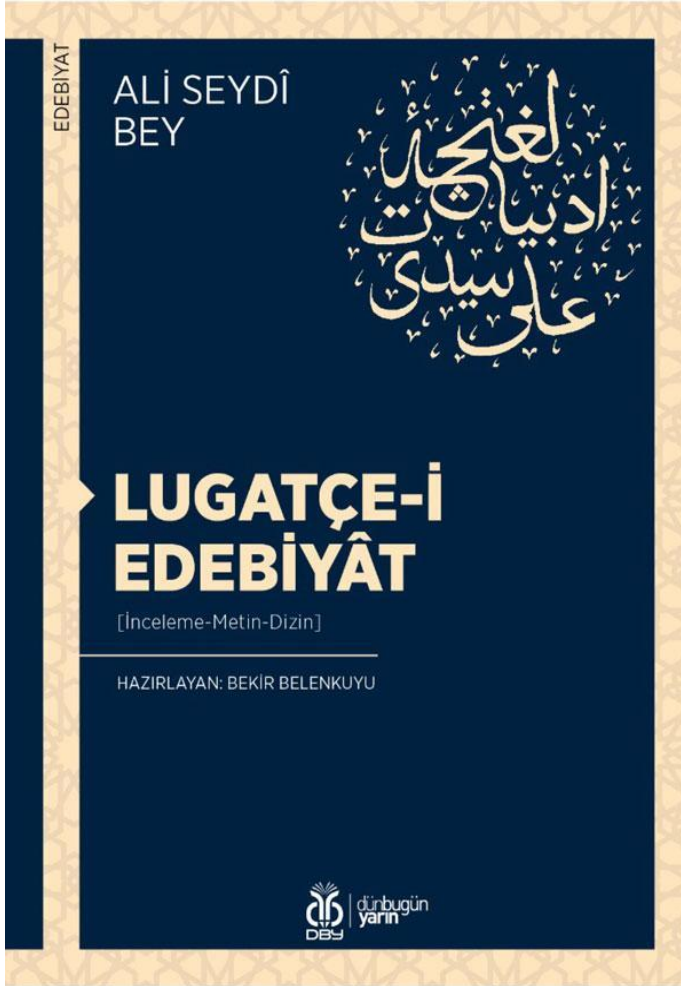

LUGATÇE-İ EDEBİYÂT (İNCELEME-METİN-DİZİN)¹

Aslıhan ÖZTÜRK DOĞAN²

Edebî eserleri anlamak her şeyden önce edebiyat bilgi ve teorisine hâkim olmayı gerektirir. Belagat kitapları, edebiyat lügatleri, şerh kitapları ile kavram ve terim ansiklopedileri edebiyat bilgi ve teorisinin zeminini oluşturan temel kaynaklardır. Belagatin ilim olarak menşei Arap edebiyatına dayanmaktadır. Belagatle ilgili Arapça eserler önce Fars ardından Türk retorikğine kaynaklık etmiştir. Osmanlı edebiyatında belagatle ilgili ilk eserler Telhis ve Mutavvel gibi Arapça kaynakları örnek alarak yazılan eserlerdir. Bu eserler belagat tarihinde klasik dönem medrese çizgisi olarak anılmaktadır. Bununla birlikte klasik dönem medrese dışı telif çizgisinde belagatle ilgili ilk Türkçe eserler de verilmiştir. Bu husustaki ilk eser Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin *Kitâbü Câmii envâi'l edebî'l-Fârisî* (907/1502) adlı kitabıdır. Bu eserden sonra 16. yüzyılın ortalarında Sürûri tarafından yazılan *Bahrü'l-Maârif*, Türkçe

¹ (ISBN: 978-625-6432-10-9; İstanbul: DBY Yayınları; Yıl, 2023; s.s. 152)

² Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aslihanozturk@kmu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1155-356X.

yazılan derli toplu ilk belagat kitabıdır. Yine 16. yüzyılda kaleme alınan Muidî'nin *Miftâhu't-Teşbih'i* şiir yazmak isteyenlere kılavuz olması amacıyla teşbih konusunu ele alan bir eserdir. 17. asırda Ankaravî'nin *Miftahü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* isimli eseri Türkçede basılan ilk belagat kitabı olması bakımından önemlidir. 18. yüzyılda Müstakimzâde Sâdeddîn tarafından yazılan *Istılâhât-ı Şîriyye* de diğer ilk eserler gibi edebî sanatlar ve terimler çerçevesinde şekillenmiştir. Söz konusu edilen ilk Türkçe belagatle ilgili eserler medrese dışı telif eserler olup Telhis ve Mutavvel'i değil Fars edebiyatında Vatvat'ın eserini örnek almışlardır. Bununla birlikte Tanzimat'tan sonra mekteplerde okutulmak üzere telif belagat kitapları da kaleme alınmaya başlamıştır. Mehmed Nüzhet'in *Mugni'l-Küttâb*'ı telif şekilde yazılan ilk Türkçe belagat kitabıdır. Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ'sı* Arapça belagat kitaplarının yanında Fransızca retorik kaynaklarından da istifade etmesi bakımından türünün ilk örneğidir. Döneminde büyük yankı uyandıran Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'si meânî, beyân ve bedî konularıyla belagati bütünüyle ele alan önemli bir eserdir. Recâizâde Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ı ise Tanzimat döneminde yazılan ve Batı retorikini de dikkate alan eserlerdendir. Yine aynı dönemde kaleme alınan Muallim Naci'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si yalnızca edebi terimleri izah etmekle kalmaz, aynı zamanda edebiyat bilgi ve teorisiyle ilgili konulara getirilen eleştirel bakış açısıyla da edebiyat tarihi içerisindeki mümtaz yerini alır. Manastırlı Mehmed Rifat *Mecâmiu'l-Edeb* isimli eseriyle Osmanlı belagat sahasındaki en hacimli eseri ortaya koymuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde belagatle olan ilgi azalmakla birlikte eski eserlerin anlaşılması için kitaplar kaleme alınmıştır. Çeşitli edebî terimleri ihtiva eden Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* bu döneme ait önemli bir başvuru kaynağıdır. Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belagat* adlı eseri eski belagat kurallarını ele alırken Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* isimli çalışması klasik şiir, yeni Türk şiiri ve halk şiirinin şekil bilgisi ile edebî sanatlarını ele almaktadır. Belagat konusunu farklı boyutlarda ele alan çalışmalar yakın dönemde de görülmektedir. Muhsin Macit'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı* (2004), Menderes Coşkun'un *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar* (2007) isimli eseri, Yekta Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi* adı altında ele aldığı *Belagat* (2007) ve *Biçim-Ölçü-Kafiye* (2007) isimli çalışmaları önemli eserlerdir. Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin'in hazırladığı *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (2005) edebi terimleri alfabetik olarak ele alan önemli bir sözlüktür. R. Selçuk Uysal'ın *Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati* isimli çalışması da konuyla ilgili derli toplu kaynaklardan biridir (Saraç 2010: 17-26; Yetiş 1992: 384-387; Belenkuyu 2013: 21-26).

Bekir Belenkuyu tarafından neşredilen Ali Seydî Bey'in *Lugatçe-i Edebiyât*'ı, Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* tarzında yazılmış bir edebiyat terimleri sözlüğüdür. Belenkuyu, Ali Seydî Bey'in sözlüğünün mevcut ıstılah sözlüklerinden en çok Tâhirü'l-Mevlevî'nin eserine benzediğini belirtir. Söz konusu eserde *Lugatçe-i Edebiyât*'ın telif tarihi 1324/1906-1907 olarak belirtilir. Tâhirü'l-Mevlevî'nin ilk neşri ise 1936'da yapılmıştır. Dolayısıyla Ali Seydî Bey'in sözlüğü, Tâhirü'l-Mevlevî'nin eserinin "alfabetik olarak tertip edilen ilk edebiyat terimleri sözlüğü" olma vasfını ortadan kaldırır.

Belenkuyu tarafından ilim âlemine tanıtılıp neşredilen *Lugatçe-i Edebiyât*; 7 bölüm, metin, sonuç, kaynaklar, dizin ve ekler bölümünden müteşekkildir. Eserine edebiyat bilgi ve teorisi zemininde belagatle ilgili eserlerin

önemini vurgulayarak giriş yapan yazar, bu çalışmasıyla *Lugatçe-i Edebiyat*'in neşrini yaparak eserin belagat tarihi içerisindeki konumunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

Yazar eserinin birinci bölümünü Ali Seydî Bey'in hayatı ve eserleri bahsine ayırmıştır. Belenkuyu'nun eserinde, 1870 tarihinde Erzincan'da doğduğu belirtilen Ali Seydî Bey'in görevlerini başarıyla ifa ederek devlet kademelerinde hızla yükseldiği nakledilmiştir. Ali Seydî Bey'in eğitim faaliyetlerine gösterdiği katkılar vurgulanmış, ekseriyeti ders kitabı mahiyetinde olan 90'dan fazla eser kaleme aldığı ifade edilmiştir. Bu bölümde Ali Seydî Bey'in tarih ve ahlaka dair eserlerine yer verilmiş, çalışmanın ikinci bölümü ise onun sözlükçülüğüne ve dil konulu eserlerine ayrılmıştır. Ali Seydî Bey'in nicelik ve nitelik bakımından en değerleri eserlerinin dil alanındaki eserleri olduğu vurgulanmış, onun sözlük çalışmalarının yanında filolojik konuları ele aldığı yazılarının varlığına da dikkat çekilmiştir. *Resimli Kâmûs-ı Osmânî, Seci ve Kafiye Lugati, Lugatçe-i Edebiyât, Defter-i Galatât, Lisân-ı Osmânî'de Müsta'mel Lugat-i Ecnebiyye, Musavver Dâiretü'l-maârif ve Resimli Yeni Türkçe Lugat* olmak üzere toplam 7 tane sözlük çalışmasının olduğu belirtilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde *Lugatçe-i Edebiyât*'in türünden ve edebiyat terimlerini ele alan eserlerden bahsedilmiştir. Yazar burada Türkçe belagat kitaplarının tarihsel süreçteki örneklerini değerlendirmiş, 16. yüzyıldan günümüze kadar edebiyat bilgi ve teorisiyle ilgili kaynaklardan söz etmiştir. *Lugatçe-i Edebiyât*'in Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* ve Muallim Naci'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si ile benzeştiği hususlar vurgulanmıştır.

Eserin dördüncü bölümünde *Lugatçe-i Edebiyât*'in şekil ve muhteva özellikleri ele alınmıştır. Bu bölümde Ali Seydî Bey'in bu sözlüğünü *Seci ve Kafiye Lugati* isimli eserine zeyl olarak kaleme aldığı belirtilmiştir.

Lugatçe-i Edebiyât'in giriş kısmından yola çıkılarak Ali Seydî Bey'in bu sözlüğü yazma gerekçesi izah edilmiş ve onun Muallim Naci'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'sinden "eser-i mükemmel" övgüsüyle bahsettiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Ali Seydî Bey'in Naci'den farklı olarak sözlüğünde terimleri açıklarken hususi görüşlerine yer vermediği, onun kanaatine göre edebî terimlerin bir sözlük hâlinde özlü bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu fikirlerle yola çıktığı belirtilen Ali Seydî Bey'in 266'sı asli, 150'si de tali olmak üzere toplam 416 edebî terimi alfabetik şekilde ele aldığı bildirilmiştir. Mevcut bilgilere ve yazarın tespitine göre *Lugatçe-i Edebiyât*, alfabetik şekilde tanzim edilen ilk edebiyat terimleri sözlüğüdür.

Sözlükte madde başları kısa ve öz şekilde izah edilmiş, beyit örnekleri kısa tutulmuştur. Maddelerde edebî türler, nazım biçimleri, aruz ıstılahları ve edebî sanatlara dair edebiyat terimlerine yer verilmiştir. Ali Seydî Bey'in kullandığı dil Arapça ve Farsça terkiplerle yüklü oldukça ağır bir dildir. Öte yandan terimleri özlü şekilde izah etmesi, örnekleri kısa tutması, şahsi yorumlarını izahlara dâhil etmeyerek objektif bir yaklaşım sergilemesiyle günümüz sözlükçülüğüne yakın bir tutum ortaya koymuştur. Aşağıda eserden alıntılanan "teşbîh" maddesi ile bu hususları örneklendirmek mümkündür:

Şekil 1. *Lugatçe-i Edebiyât'ın Teşbîh Maddesi*

teşbîh (تشبيه): ('A.) Aralarında müşterek bir emr-i ma'nevîniñ vücûdına mebnî iki şey'den birini dîgerine beñzetmek. Mişâl:

*Cihân efsânedür aldanma bâkî
Ġam u şādî hayâl ü h'âba beñzer* (Bâkî: *Dîvân*: G.116/5)

- **edât-ı teşbîh** (ادات تشبيه): Gibi, mişl, mânend, veş, âsâ, şânki, gūyâ, meğer gibi edevât.
- **erkân-ı teşbîh** (اركان تشبيه): Müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîhden 'ibârettir.
- **teşbîh-i belîğ** (تشبيه بليغ): Edât-ı teşbîhi maḥzûf teşbîh. Bkz.: **belîğ**. Mişâl:

*Az zamân içre çok iş etmişdi
Sâyesi olmuş-idi 'âlem-gîr*

*Şems-i 'aşr idi 'aşrda şemsîñ
Zillî memdûd olur zamânı kaşîr*

(Kemâl Paşazâde: *Dîvân*: Mus.12/IV/4-5)

(Belenkuyu 2023: 124)

Eserin beşinci bölümü *Lugatçe-i Edebiyât'ın* kaynaklarına ayrılmıştır. Belenkuyu; klasik belagat kitapları, Tanzimat'tan sonra batılı tarzda yazılan retorik kitapları ve bilhassa Muallim Naci'nin *Istîlâhât-ı Edebiyye'sinin* *Lugatçe-i Edebiyât'a* kaynaklık ettiğini belirtir. Ali Seydî Bey'in bazı izahlarını Ahmed Cevdet Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Muallim Naci'den iktibas ettiğini ortaya koyar. Sözlükteki beyit ve şiir örneklerinin de Ahmedî, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib ve Enderunlu Vâsîf gibi farklı dönemlere ait şairlerden alındığını ifade eder.

Altıncı bölümde eserin neşrinde takip edilen hususlar izah edilmiştir. Yazar, anlam karışıklığının önüne geçmek için metin neşrinde transkripsiyon işaretlerini kullanmıştır. Sözlükte madde başları verilirken parantez içerisinde Osmanlı Türkçesi ile yazılışı da gösterilmiştir. Ali Seydî Bey sözlüğünü tabii olarak Osmanlı Türkçesi alfabesiyle sıralarken Belenkuyu, Latin alfabesiyle sıralayarak sözlüğü daha işlevsel hâle getirmiştir. Eserde çeviri yazı alfabesi verildikten sonra sözlüğün metni ortaya konmuştur. Sonuç bölümünde Ali Seydî Bey'in *Lugatçe-i Edebiyât'ının* genel bir değerlendirmesi yapılarak edebiyat tarihi içerisindeki önemi vurgulanmıştır. Kaynaklardan sonra gelen dizin bölümünde *Lugatçe-i Edebiyât'taki* madde başları Latin alfabesine göre sıralanmış, akabinde madde başlarının asil eserde bulunduğu sayfa numarası belirtilmiştir.

Bekir Belenkuyu'nun neşre hazırladığı *Lugatçe-i Edebiyât*, 266'sı asli, 150'si de tali olmak üzere toplam 416 madde başını ihtiva eden küçük hacimli bir edebiyat terimleri sözlüğüdür. Mevcut bilgilere göre alfabetik bir edebiyat terimleri sözlüğü hazırlayan Ali Seydî Bey, türünün ilk örneğini ortaya koymuş ve kendisinden sonra yazılacak sözlüklere örnek teşkil etmiştir. Madde başlarındaki edebiyat terimlerine kişisel yorumlarını eklemeyen Ali Seydî Bey, sözlüğünü hazırlarken objektif bir tutum ortaya koymuştur. Bu özellikleriyle edebiyat tarihi içerisindeki yerini alan *Lugatçe-i Edebiyât*, belagat çalışmalarında başvurulması gereken bir kaynak olarak ilim âleminde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Belenkuyu, Bekir (2023). *Lugatçe-i Edebiyât [İnceleme-Metin-Dizin]*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay.

Saraç, M. A. Yekta (2010). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yay.

Yetiş, Kazım (1992). "Belâgat-Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 384-387.